

Radina Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka.*

Beograd: Clio, 2016, 406 strani, ilustr.

Intelektualna zgodovina je področje, ki se mu je srbsko zgodovinopisje v zadnjih dveh letih izdatno posvetilo oziroma – to je pomembno poudariti – posvetili sta se mu dve zgodovinariki. Lani je Latinka Perović naslikala monumentalno fresko trinajstih srbskih javnih osebnosti, ki so zaznamovale čas celega srbskega 20. in tudi še prvih let 21. stoletja,¹ letos pa je njena precej mlajša, a vseeno zavidljivo uveljavljena kolegica Radina Vučetić, docentka sodobne zgodovine na beograjski filozofski fakulteti, objavila malenkost manj obširno študijo o temi, ki je na prvi pogled videti precej bolj ozko zamejena. Dejansko pa knjiga *Monopol na istinu* prav tako odstira vpogled v konstante srbske zgodovine, ne nujno samo tiste iz časa socializma. Gre namreč za vse kaj drugega kot katalog »političnih prestopkov« in kazni, ki so jih za to v (domnevnem) sistemu preganjalci-preganjani bili skozi desetletja titoizma in posttitoizma deležni posamezniki in skupine oporečnikov, kot je to značilno za nekatera druga dela sodobne srbske historiografije.² Poznavajoč najnovejšo teorijo, avtorica cenzure že v izhodišču ne razume kot »absolutnega zla«, ampak kot kompleksno interakcijo med restriktivnimi in produktivnimi praksami. Slednje tako velja za vzhodnoevropski pozni socializem, Jugoslavija, katere ideološko in kulturno politiko je obdelovala že v svoji prejšnji knjigi,³ pa se ji sploh nudi kot privilegirani primer opazovanja tovrstne fluidnosti, kjer sta cenzor in cenzurirani lahko zamenjala svoji vlogi tudi v časovnem razponu samo nekaj let ali celo mesecev. Tukaj pa ne gre le za to posebnost delovanja »samoupravljanja« na področju kulturnega in intelektualnega ustvarjanja, ampak še za en pomemben vidik, ki ga ima avtorica ves čas pred očmi in ga prav tako naznači že na samem začetku: pogled na cenzuro, v katerem se predstavlja samo tisto, kar je bilo prepovedano, ne pa tudi tistega, kar je bilo dovoljeno, nikoli ne more podati verodostojne slike o cenzuri niti o družbi sami.

Radina Vučetić bralce svoje knjige večkrat spominja na izhodiščne perspektive

1 Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita. Beleske o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)* (Beograd in Novi Sad: Dan Graf, 2015).

2 Gl. Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 1-3* (Beograd: Službeni glasnik, 2006–2015).

3 Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Beograd: Službeni glasnik, 2012).

demokratizacije jugoslovanskega sistema, ki so bile razprte pred partijskimi odločevalci v šestdesetih letih, a se je kasneje ta čas pokazal zgolj kot »trenutek dobre volje«, ne pa kot čvrsta osnova, na kateri bi bilo mogoče nadaljevati krepitev pluralizma. Vključujoč različne zunanje in notranjepolitične razloge, avtorica konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let popisuje kot točko preloma, ko je Zveza komunistov Jugoslavije zapadla v lastno brezidejnost, brezvoljnost za korenite spremembe in pripravljenost sprejemati arbitrarne ukrepe, med njimi tudi cenzuro. To jemlje kot lakmusov papir za merjenje padanja legitimnosti tedanje edine organizirane politične sile, ki ni več znala drugega kot posegati po tem transhistoričnem mehanizmu, ki pa še zdaleč ni omejen le na totalitarne režime. V primeru Jugoslavije je njeno apliciranje teklo čez različne »transmisijske« organizacije Zveze komunistov, čeprav je odločitev za poseg po tem tako ali drugače izvedenem ukrepu vedno prišel iz najvišjih republiških partijskih krogov, včasih pa celo neposredno iz Titovega kabineta. A ta »poveljniška linija« je bila zabrisana, vlogo čuvaja pravovernosti pa so prevzemale osnovne organizacije komunistov v posameznih kulturniških organizacijah, uredniški sveti, delavski sveti, recenzenti, novinarji ali pa, če ni šlo drugače, sodišča. Toda biti cenzor in cenzurirani ni bilo v vseh obdobjih obdano z enako avreolo jeklene rigidnosti. Cenzorji oz. člani komisij (npr. za pregled filmov) so na eni strani bili nekdanji ugledni ustvarjalci, kot so Ivo Andrić, Oskar Davičo, Vladimir Dedijer ali celo Dušan Makavejev, ki so se hkrati borili za širitev svoboščin in se nemalokrat spremenili iz subjektov v objekte cenzure. Na drugi strani pa se je, denimo, list *Mladost* v času študentskega vrenja oglaševal z geslom »kupite časopis, preden ga vidi javni tožilec«.

Zlom liberalizma in znano Titovo pismo, napisano jeseni 1972, sta pomenila signal za stopnjevanje ritma cenzure, ki se je ob svojih sodnih epilogih sklicevala tudi na takšne postavke, kot je bil 52. člen zakona o tisku (vznemirjanje državljanov), za katerega si filozof Milan Kangrga nikakor ni mogel razložiti, kako lahko brani državljan socialistične države pred nemirom, izvirajočim iz marksistične analize obstoječega stanja. Zlasti pri tlačenju kritike levičarske provenience, katere avtorji so bili skoraj praviloma razočarani člani partije in ki se je večkrat tudi izmuznila »primarni« cenzuri, so prišli na dan mnogi absurdi, kot na primer takrat, ko so Živojinu Pavloviću na brniškem letališču odvzeli kolut s filmom *Nasvidenje v naslednji vojni*, preden bi z njim poletel v Berlin na mednarodni filmski festival. Prav v zvezi s filmsko umetnostjo, kjer je eksistencialistični črni val po odločitvi partijskih avtoritet zamenjal rdeči val partizanskih propagandističnih spektaklov, se Radini Vučetić najbolj izrazito kaže restalinizacija, ki je v začetku sedemdesetih let zajela vso družbo. Usode zaprtega Lazarja Stojanovića, Želimirja Žilnika, Aleksandra Petrovića in Dušana Makavejeva, ki so za nadaljevanje svoje kariere morali oditi v tujino, ali Živojina Pavlovića, odvrženega v »kabinet za učila« na beograjski Akademiji za gledališče, film, radio in televizijo, so resda na moč podobne usodam češkoslovaških disidentov po letu 1968. A obračun Dejana Guzine, ki ga povzema avtorica monografije, da se je modernizacija v smeri »socializma s človeškim obrazom« iztekla v srbsko miniverzijo kitajske kulturne revolucije, se vsaj s slovenskega gledišča zdi nekoliko preveč krep-

ko postavljen.⁴ Ko smo že ravno pri različnosti znotraj Jugoslavije, z Želimirjem Žilnikom imenovani »regionalsocializem«, ki se je močno odražal tudi na področju intelektualnega ustvarjanja, kar avtorica morda malo pretirano, a slikovito odraža s citatom Miška Šuvakovića,⁵ lahko dodamo majhen, a zelo poveden vidik cenzure, ki v sicer minuciozno razdelani knjigi umanjka. Gre za ambivalentno cenzuro s slovenske scene, na katero je pred nekaj leti v zborniku, ki ga je uredila Mateja Režek,⁶ Radina Vučetić pa ga v svoji knjigi na žalost ne navaja, opozoril Dean Komel. V tem primeru so namesto za cenzuro značilnega odzemanja dodajali nevtralnije obrazce iz repertoarja dominantne ideologije, zaradi česar potem ni bilo treba klestiti bolj problematičnih vrstic in medvrstic.

A avtorica knjige *Monopol na istinu* ima vsekakor dobre razloge, ko nadvse kritično razpreda o partijskem vodenju javne polemike v času, ko je po njenem v Srbiji prišlo do restalinizacije. Po tem, ko največji del knjige odmerja problematiki nacionalizma v kulturi (razumljivo za republiko, kjer je že leta 1966 izšel slovar Miloša Moskovljevića, v katerem je razlagal pomene besed »srbovati«, »srbožder«, »Velikosrbini«), avtorica poseže v nevrtačilno točko sodobne srbske zgodovine – kaj je tamkajšnja javno sfero tako močno paralizirala, da ji v osemdesetih in devetdesetih letih ni uspelo ustaviti tistih, ki so hoteli osebno postati ponazoritev Moskovljevićevih pojmov. Najprej ugotavlja, da odnos različnih partijskih forumov do nacionalizma še zdaleč ni bil natančno razdelan in enoten, potem pa, da so bili proti nosilcem tega, tudi med množicami vse bolj razširjenega toka sproženi blažji postopki kot proti pristašem nove leve. Dela Dobrice Ćosića in Antonija Isakovića so bila v času, ko so črnovalovski filmi z ali brez uradne odločbe ždeli v bunkerjih, še naprej publicirana in široko brana. A najbolj očiten produkt partijske politike tega prelomnega časa, ko so se v srbski družbi po argumentih Radine Vučetić že izrisale vse intelektualne tendence, značilne tudi za kasnejši čas, je bilo uničenje kakršnekoli (civilne) alternative nacionalistični opciji. S posameznimi zaplembami, mdr. tudi prepovedmi razstav slikarja Milića od Mačve, je skušala to vlogo nespretno prevzeti partija sama, a je pri tem dosegla nasproten učinek. Njeni arbitrarni ukrepi so namreč le spodbudili nastanek novih mitskih obrazcev, ki jim je nasedal vse širši krog ljudi, tudi del (nikakor pa ne celota) levičarske avantgarde, dokler jih ni v osemdesetih letih prevzela in instrumentalizirala dnevna politika. Takrat so nekateri izmed prej cenzuriranih po prvotni bližnji izkušnji z jugoslovanskim vrhom ponovno postali visoki funkcionarji, drugim, tistim, do katerih Radina Vučetić ne skriva svoje naklonjenosti, pa tudi novi monopol nad resnico ni pustil artikulirati svojega kritičnega glasu.

Jure Ramšak

4 Prim. Peter Vodopivec, »Od poskusov demokratizacije (1968–1972) do agonije in katastrofe (1988–1991)«, v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010).

5 »Če ste v teh letih zagrešili umetniško-kulturni prekršek, ste v Ljubljani dobili štipendijo za Ameriko, če ste podobno storili v Zagrebu, so vam odvzeli potni list, v Beogradu so vas pozvali na informativni razgovor, v Novem Sadu zaprli, v Sarajevu pa ste – izginili« – Radina Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka* (Beograd: Clio, 2016), 22.

6 Mateja Režek, ur., *Cenzurirano. Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes* (Ljubljana: Nova revija, 2010).